

„Szavuk immár csak a tett...”

HELTAI GÁSPÁR HALÁLÁNAK ÉS SZENCI MOLNÁR ALBERT SZÜLETÉSÉNEK
NÉGYSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN

„... ez híres *Academiakban* fő *Tanító* közt forogván nem kapoc ez világon gazdagító tudományokon, hanem olyakat kívánoc, melyekkel leg többeknec használhassac az mi nyomorgó hazánkban.”

(Részlet a *Psalterium Ungaricum* előszavából)

Illyés Gyula, „a mindig úrhitű tolnai pásztor / s a csupa dac sárréti prédikátor” utóda 1946-ban, a reformáció genfi emlékműve előtt állva tűnődött el azon, hogy érdemes volt-e a hitújítók, a reformátorok harca, s „a harmincévi döghalál”, „Szent Bertalan bosszútlan éjszakája”, „a ketté törött Európa” vajon nem volt-e túl nagy ár? Hiszen „a zordon fehér-falú s arany-cifrázta templomok” papjai ma már vasárnap délelőttöként kedélyesen köszöngetnek egymásnak, „s ujjon mutatják, hogy hány óraker s kinél lesz ferbli-kör vagy harcsa-tor s egy kis ital.” — Végül a költő mégis csak vállalja, s általános történetfilozófiai igazsággá tágítja a „nincs visszafelé út” etikáját.

Most, amikor — az évszámok különös egybeesése folytán — egyszerre emlékezhetünk a régi magyar irodalom, kultúra, tudomány és művelődéstörténet e két kiemelkedő alakjára, nem mehetünk el szó nélkül az emlékezés, a tiszteletadás aktualitása mellett sem. „A köztudatban a magyar előbb-utóbb egy csupán száz-százötven éves fiatal kultúra színében fog megjelenni” — így figyelmeztet Klaniczay Tibor a „nemzeti történeti tudat rövidrezárásának” veszélyeire. Szavaival csak egyetérteni lehet. Hiszen nemzeti múltunk nem egy értékéről lassan már csak a szakmának lesz tudomása. Hivatkozni persze arra is lehet, hogy a régi magyar irodalom és kultúra relatíve szegényesebb. Látszólag meggyőző érvek sorakoztathatók a gazdagabb, az értékesebb korszakok elsőbbsége mellett. Csak éppen a „hagyomány folytonosságáról” mondunk le, arról a lehetőségről, hogy — literatúránkról lévén szó — a magyar irodalmat egészként, megbonthatatlan egységként nézzük. (A múlt, a ködbe vesző indulás aztán a jelen megítélésének se kedvez.) Lemaradásról, fáziseltolódásról is lehet beszélni, de ha a specifikus magyarországi sajátosságokat figyelembe vesszük, mindjárt más a helyzet. Szenci Molnár Európa tucatnyi országában megbecsültebb lett volna, mint Magyarországon. Amikor 1624-ben külföldi tanulmányutak és tudományos sikerek után végleg hazaköltözik, mellőzik, háttérbe szorítják, tudnak róla, de valójában nem ismerik, s nem sokkal halála után már az a hír járja, hogy Molnár Albert az ördöggel cimborált. Az a Molnár Albert, aki magyar nyelven szóltatja meg Dávid zsoltárait (*Psalterium Ungaricum*, 1607), újra kiadja Károli bibliafordítását (1608), imádságoskönyvet (1607) és prédikációsgyűjteményt (1617) jelentet meg, megteremtí a magyar nyelv tudományos vizsgálatának alapjait (latin—magyar szótár, 1604; magyar nyelvtankönyv, 1610), s lefordítja Kálvin hatalmas teológiai művét, az *Institutiót* (1624). A francia hugenottáknak már 1598-ban szabad vallásgyakorlást biztosít a nantes-i edictum. (Igaz, XIV. Lajos majdnem száz év múlva el is törli.) Nálunk viszont gyakorlatilag II. József türelmi rendeletéig (1781) nincs nyugalom, protestáns íróinknak — különösen kezdetben — szinte naponta dogmatikai-teológiai csatákat kellett vívniuk.

A magyar protestantizmus írói — miként Heltai és Szenci Molnár — lelkeszek, prédikátorok voltak, művészi, illetve tudományos ambícióikat is ez határozta meg.

Nem véletlen tehát az, hogy művészetfelfogásuk középpontjában a bibliai inspiráció, s egyfajta funkciós, a csak gyönyörködtető szándékot elítélő szemlélet áll. (A korai reformáció nem tiltja a világi irodalmat, a „reformációs humanizmus” vívmányainak elfojtása és bizonyos művésztlenség csak a XVII. század elején kibontakozó protestáns ortodoxiával kezdődik.)

A katolikus szász lelkészből lutheránussá, majd Dávid Ferenc hatására szakramentáriussá lett Heltai Gáspár élete végén az antitrinitáriusoknál köt ki. Pályája azonban e sok „pálfordulás” ellenére is tipikus. Mélyen vallásos szellemű művei a reformáció, a reneszánsz és a humanizmus érintkezési pontjaira vetnek fényt. Ezekben az írásokban az alapvető társadalmi konfliktusokat világosan látó, ám az összeütközéseket igen óvatosan ábrázoló polgár szólal meg, kinek gondolatrendszerében a reformáció tanai nagyon jól megférnek a nem titkolt világi, szépirói szándékkal. Heltai művei — Nemeskürty István pontos meghatározását idézve — „a kortárs európai széppróza szabad átdolgozásai”. S ebben a meghatározásban a *szabad* szón van a hangsúly, hiszen a Franck Sebestyén értekezése nyomán írt *Dialógus* (A részszegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról, 1552), a Stainhöwel-Brandt-féle német gyűjteményen alapuló *Száz fabula* (1566), az inkvizíciót leleplező *Háló* (Reginaldus Montanus latin nyelvű művének fordítása, 1570) jelentős, Heltai *önálló* munkájára valló részeket, betéteket tartalmaz. Így van ez a Bonfini-fordításban, a *Magyar Krónikában* (Chronica az magyaroknak dolgairól, 1575) is, melyben például a Mátyás királyt jellemző vagy a népi mondákról szóló fejezet eredeti alkotás. — Ezekben a betoldásokban, ezen a „bumfordi kötőszavaktól” hemzsegtől, „botorkáló latinosság” és „akaratlan népiség” (Németh László szavai) ellentmondásaitól feszített nyelven születik meg a magyar széppróza. Sajnos, ez a „polgári elbeszélő próza” éppen csak megszületik, fejlődésének megtorpanását Varjas Béla így magyarázza: „Az a polgári réteg, melyhez Heltai is tartozott, hamarosan megfogyott, gazdaságilag meggyengült. A polgárral szemben a feudális erők jutnak túlsúlyba, s ez az irodalmi műfajok további fejlődésében is érezte hatását.” Heltai szépirói kezdeményezése tehát elakadt, kolozsvári nyomdája viszont halála után is a honi kulturális élet támasza maradt.

Heltai azért lett író (magyar író) és nyomdász, mert úgy látta, hogy írói tehetőségére, nyomdájára szükség van, igényt kell kielégítenie. Ez a sorsvallás, ez a *szolgálat* Szenci Molnár Albert életművének megítélésében is kulcsfontosságú. Igaz, tevékenysége egészen más történelmi, társadalmi és szellemi környezetben bontakozik ki. Molnár Albert késő reneszánsz, tudós-humanista egyénisége már a protestáns ortodoxia kívánalmaihoz igazodik. Németh László a zsoldárfordításokban az ellenállást, az anyag, a nyelv „visszaütését”, a „harcban fogantságot” érzi. Valóban, nem kevés erőfeszítést követelt Marot és Béza zsoldárainak „magyar zubonköntös-kébe” öltöztetése, a nyugat-európai (jambikus) versformával kacérkodó magyar költői nyelv megteremtése. De ugyanilyen küzdelmet igényelt az egyházatyák zsinati határozataiban előírt szigorú, bibliai alapelvek betartása, összeegyeztetése a művészet és a szépség eszményével. Molnár Albert még legutilitaristább műveiben sem mondott le erről a szépségeszményről, a valláserkölcsei célzatú didaktikus-gondolati elemek közvetítése mellett a gyönyörködtetés funkciójáról. Évszázadokig magyarságtudatot erősítő zsoldárainak, például a „Mint az szép híves patakra...” kezdetűnek szépségeibe ma is beleborzongunk. „Bizonyos, hogy a zsoldárok tizedannyit sem jelentenek a francia irodalomnak, mint a magyarnak... Béza nem volt annyira költő, hogy nevét zsoldárai a francia irodalomba bevihették volna.” — Ugyanakkor „Marot nem volt annyira protestáns, mint egy zsoldárírótól megkívánható” — írja Németh László.

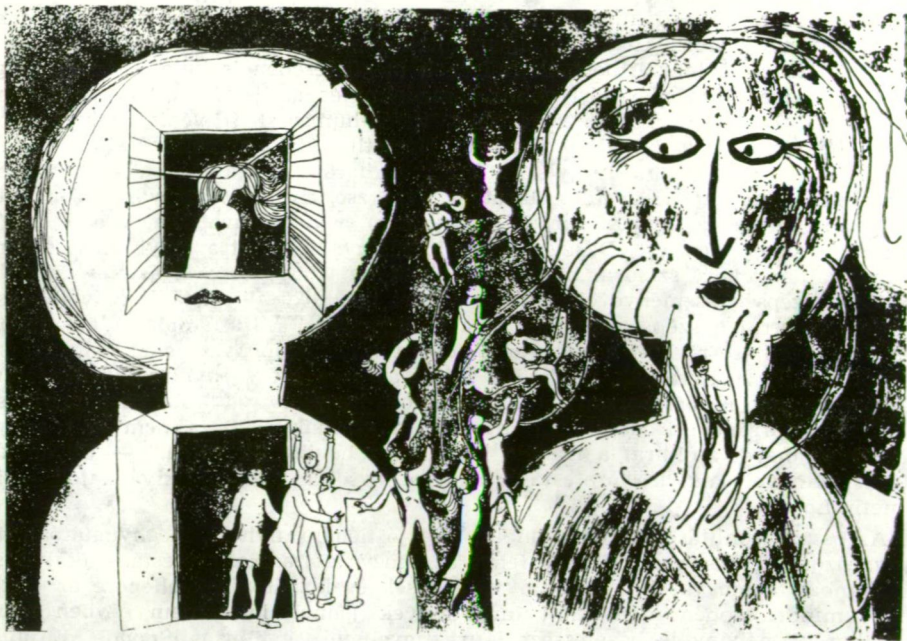
Az összehasonlítások terén azonban még jó néhány nyitott, megnyugtatóan nem magyarázott kérdés van. Miként lehet az, hogy a francia protestáns (kálvinista) irodalomban a magyaréhoz hasonló megkötések és korlátozások ellenére az esztétikumot mindenképpen szem előtt tartó művek jönnek létre, nem egyben már a korai barokk néhány jellegzetessége is megfigyelhető. Du Bartas, Sponde, d'Aubigné lírája persze nem tartozik az élvonalba. Nálunk azonban még ilyen se volt! Szenci

Molnár Albert halála után évtizedekig, Gyöngyösi István jelentkezéséig, nincs kálvinista költő. S ugyanígy a prózában az országbíró Ecsedi Báthori István elmékedései, meditációi sem találnak folytatásra.

Molnár Albert 1630-ban megjelent *Discursus de summo bono* (Az legfőbb jóról, melyre a világ mindenkoron serényen és valóban vágyik) című művében van egy nagyon fontos és izgalmas mondat: aki „az Summum bonumot az melyet az urak kegyelmében keresett, meg nem szerezheti; ... az urak kedvében, gratiájában semmi igaz, teljességes, sem állandó nincs semmi, és bódog életet, s igaz örömet sem adhat.” Heltai egyik meséjében pedig ezt olvashatjuk: nem jó „az urakkal egy tálból cseresznyét enni, mert ottan a magokat kezdik homlokodra löveldözni”. Mindkét idézetből ugyanazt az antifeudális hangot halljuk, az évfordulók véletlen egybeesésén kívül — többek között — ez is összeköti, a régi magyar irodalom ugyanazon haladó vonulatába állítja Heltai Gáspárt és Szenci Molnár Albertet. Rájuk emlékezve idézzük ismét Illyés Gyulát:

„Övék az érdem, kiket sem a máglya / nem riaszthatott vissza, sem a gálya — / sem harcaik bukása, / a léptenként fölmeredő »hiába!« / Látták, vagy nem a céljuk, / azt jól látták, hogy nincs visszafelé út / a múlt, ahogy füst-vetve összemollott, / úgy lökte őket, mint lópor az ólmot: / előre! és ők vállalták e sorsot —”

OLASZ SÁNDOR

KOPACZ MÁRIA GRAFIKÁJA